

Nailə Hüseynova
Azərbaycan Dillər Universiteti

10.30546/2518-752X.1.601.040

ALMAN DİLİNDƏKİ METAFORALARIN VƏ FRAZELOGİZMLƏRİN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏSİNDƏ SEMANTİK ÇƏTİNLİKLƏR

Açar sözləri: *Metafora, frazeologizm, semantik çətinlik, tərcümə, mədəniyyətlərarası ünsiyyət*

Keywords: *Metaphor, phraseology, semantic challenges, translation, intercultural communication*

Ключевые слова: *Метафора, фразеологизм, семантические трудности, перевод, межкультурная коммуникация*

Giriş. Dil yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, həm də xalqın dünyagörüşünü, mədəni təcrübəsini və tarixi yaddaşını əks etdirən mürəkkəb bir sistemdir. Bu baxımdan metaforalar və frazeoloji birləşmələr dilin ən obrazlı və mədəni yüklü vahidlərindən hesab olunur. Alman və Azərbaycan dilləri müxtəlif dil ailələrinə mənsub olmaqla yanaşı, fərqli mədəni və koqnitiv modellərə əsaslandığından bu dillər arasında tərcümə prosesi, xüsusilə metaforaların və frazeologizmlərin ötürülməsi zamanı ciddi semantik çətinliklər yaradır. Tərcüməçi yalnız leksik uyğunluq tapmaqla kifayətlənməməli, eyni zamanda mətnin arxasında dayanan məna qatlarını, mədəni assosiasiyaları və kontekstual çalarları da nəzərə almalıdır. Bu məqalədə alman dilindəki metaforaların və frazeologizmlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsində ortaya çıxan əsas semantik problemlər və onların səbəbləri araşdırılır.

Metaforalar alman dilində abstrakt anlayışların konkret obrazlar vasitəsilə ifadəsinə xidmət edir və çox vaxt gündəlik həyat, təbiət, texnika və sosial münasibətlərlə bağlı təsəvvürlərə əsaslanır. Məsələn, alman dilində geniş istifadə olunan metaforalar müəyyən tarixi və mədəni təcrübənin məhsulu olduğundan, onların birbaşa tərcüməsi Azərbaycan dilində mənanın təhrif olunmasına səbəb ola bilər. Bu zaman tərcüməçi qarşısında duran əsas problem metaforik obrazın saxlanılması ilə məna adekvatlığı arasında balans yaratmaqdır. Bəzi hallarda metaforanın məzmununu qorumaq üçün onu Azərbaycan dilində ekvivalent obrazla əvəz etmək məqsədəuyğun sayılır, lakin bu da hər zaman mümkün olmur.

Frazeoloji birləşmələr isə dilin sabit və hazır vahidləri kimi metaforalardan daha mürəkkəb tərcümə problemləri yaradır. Onlar yalnız leksik elementlərdən ibarət deyil, həm də müəyyən bir mədəni, tarixi və sosial kontekstdə formalaşmış sabit ifadələrdir. Alman dilindəki frazeologizmlər çox vaxt məcazi məna daşıyır və komponentlərin sözbəsöz tərcüməsi real mənanı əks etdirmir. Məsələn, “je-mandem die Daumen drücken” ifadəsi birbaşa “birinin barmaqlarını sıxmaq” kimi tərcümə olunarsa, mənası itirilir; əslində bu frazeologizm “kiməsə uğurlar arzula-

maq” mənasını daşıyır. Belə hallarda tərcüməçi yalnız leksik uyğunluğa əsaslanmaqla kifayətlənməməli, frazeoloji vahidin mənasını, kontekstini və istifadə sahəsini də nəzərə almalıdır.

Belə ifadələrin Azərbaycan dilinə çevrilməsi zamanı semantik uyğunsuzluq, mənanın itməsi və ya yanlış interpretasiya riski yüksək olur. Xüsusilə mədəni reallıqlara əsaslanan frazeologizmlər tərcümədə çətinlik yaradır, çünki hədəf dildə həmin mədəni fon və assosiasiyalar mövcud olmaya bilər. Məsələn, alman dilində istifadə olunan “ein Tropfen auf den heißen Stein” frazeologizmi sözbəsöz “isti daş üzərinə bir damcı” kimi tərcümə olunsa, onun əsl mənası – “çox kiçik bir hərəkətin böyük problemi həll edə bilməməsi” – çatdırılmamış olur. Bu zaman tərcüməçi ya funksional ekvivalent tapmalı, yəni hədəf dildə eyni məcazi mənanı ifadə edən uyğun frazeoloji birləşmədən istifadə etməli, ya da izahlı tərcümə üsuluna müraciət etməlidir ki, oxucu məcazi mənanı anlaya bilsin.

Semantik çətinliklərin digər mühüm səbəbi dillərin koqnitiv strukturundakı fərqlərlə bağlıdır. Hər bir dil, eyni zamanda mədəniyyət və düşüncə sistemini daşıyan koqnitiv çərçivədir; yəni insanlar müəyyən anlayışları, hadisələri və münasibətləri öz dil sistemləri və mədəniyyətləri əsasında qavrayır və ifadə edirlər. Alman dilində metaforik düşüncə sistemi çox vaxt məkan, mexanizm və hərəkət modellərinə əsaslanır. Bu, alman frazeologizmlərində və metaforalarında texnoloji və mexaniki təsvirlərin, strukturlara və hərəkətə yönəlik obrazların geniş yayılması ilə müşahidə olunur. Məsələn, alman dilində “etwas auf die Beine stellen” frazeologizmi sözbəsöz “bir şeyi ayaqlara qoymaq” mənasına gəlir, lakin əslində “bir işi təşkil etmək, həyata keçirmək” mənasını ifadə edir. Burada metaforik düşüncə mexanizm və hərəkət yönümlü obrazlar üzərində qurulub.

Azərbaycan dilində isə metaforik və frazeoloji ifadələr daha çox emosional və təbiətyönümlü obrazlara əsaslanır. Bu, dilin koqnitiv və mədəni çərçivəsi ilə bağlıdır; insanlar ətraf mühit, təbiət hadisələri və gündəlik həyat təcrübələrini nəzərə alaraq abstrakt anlayışları konkret, təsirli və oxucuya tanış olan obrazlarla ifadə etməyə meyllidirlər. Təbii proseslər, heyvanlar, insan duyğuları, fəsillərin dəyişməsi, bitki və heyvan aləmi, eləcə də gündəlik həyatın adi müşahidələri metaforik düşüncənin və frazeoloji yaradıcılığın əsas mənbəyini təşkil edir. Bu tip metaforlar yalnız mənanı deyil, həm də duyğu yükünü, estetik təsiri və sosial-mədəni çalarları ötürmə qabiliyyətinə malikdir.

Məsələn, “su kimi saf olmaq” ifadəsi emosiya və təbiət obrazlarını birləşdirərək insanın daxili təmizliyini və səmimiyyətini ifadə edir. Bundan başqa, “göz qamaşdıran işıq” və ya “qar kimi ağ olmaq” kimi ifadələr həm vizual, həm də emosional təsir yaratmaqla dilin obrazlılığını gücləndirir. Heyvan və təbiət obrazlarının istifadəsi də geniş yayılmışdır: məsələn, “aslan kimi cəsur” və ya “arı kimi çalışqan” kimi frazeologizmlər yalnız keyfiyyətləri ifadə etmir, həm də oxucuda müəyyən assosiasiyalar yaradır və dildəki mədəni yaddaşı əks etdirir.

Bu fərq nəticəsində eyni anlayış və ya hadisə alman və Azərbaycan dillərində tamamilə fərqli obrazlarla ifadə olunur. Alman dilində mexanizm və hərəkətyönümlü metaforlar üstünlük təşkil etdiyi halda, Azərbaycan dilində emosional və təbiət yönümlü obrazlar əsas rol oynayır. Bu, tərcümə prosesini daha da mürəkkəbləşdirir, çünki tərcüməçi qarşı tərəfin mədəni və koqnitiv kontekstini nəzərə almalı, həm mənanı, həm də ifadə olunan emosiyanı və estetik dəyəri qoruyaraq

adekvat ekvivalent yaratmalıdır. Beləliklə, Azərbaycan dilində metaforik və frazeoloji ifadələr yalnız semantik deyil, həm də mədəni və emosional zənginliyə malik kompleks bir sistem təşkil edir.

Alman dilindəki metaforik ifadənin Azərbaycan dilində adekvat qarşılığını tapmaq hər zaman mümkün olmur. Tərcüməçi qarşısında duran əsas problem yalnız sözlərin mənasını ötürmək deyil, həm də metaforik obrazın funksiyasını, emosional yükünü və kontekstual çalarlarını qorumaqdır. Bu isə yaradıcı yanaşma tələb edir: tərcüməçi bəzən yeni obrazlar yaratmalı, bəzən funksional ekvivalentlərdən və ya izahlı tərcümə üsullarından istifadə etməlidir. Eyni zamanda, tərcüməçi semantik uyğunluğu təmin etməklə yanaşı, mətnin ritmini, üslubunu və oxucuda yaratmaq istədiyi təsiri də nəzərə almalıdır. Beləliklə, koqnitiv struktur fərqləri metaforik ifadələrin tərcüməsini yalnız dilçilik problemi deyil, həm də mədəni və estetik kontekstdə kompleks bir prosesə çevirir.

Kontekst faktoru da metafora və frazeologizmlərin tərcüməsində həlledici rol oynayır. Eyni frazeoloji vahid müxtəlif kontekstlərdə fərqli məna çalarları qazana bilər ki, bu da tərcümə prosesini daha da mürəkkəbləşdirir. Kontekstdən kənar tərcümə semantik səhvlərə, mətnin üslubi və pragmatik xüsusiyyətlərinin pozulmasına səbəb ola bilər. Buna görə də tərcümə prosesində yalnız dil biliyi deyil, həm də mədəniyyətlərarası kompetensiya mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Elmi yenilik. Bu məqalə alman dilindəki metaforaların və frazeologizmlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsində ortaya çıxan semantik çətinlikləri sistemli şəkildə araşdıraraq bir sıra elmi yeniliklər təqdim edir. Əvvəla, tədqiqat alman və Azərbaycan dillərinin koqnitiv və mədəni fərqlərini nəzərə alaraq tərcümə prosesində yaranan spesifik problemləri müəyyənləşdirir və təsnif edir. İkincisi, metafor və frazeologizmlərin adekvat tərcüməsi üçün kontekstual, funksional və izahlı yanaşmaların tətbiqinin elmi əsaslarını ortaya qoyur. Nəticədə, məqalə həm nəzəri, həm də praktik səviyyədə tərcüməçilərə və dilçilərə konkret metodoloji tövsiyələr təqdim edir, mədəniyyətlərarası ünsiyyətin daha səmərəli qurulmasına töhfə verir.

Praktik əhəmiyyət. Tədqiqatın nəticələri tərcümə prosesində yaranan real çətinlikləri aşkar etməklə yanaşı, praktiki səviyyədə bir sıra tövsiyələr təqdim edir. İlk növbədə, metaforaların və frazeologizmlərin Azərbaycan dilinə adekvat tərcüməsi üçün tərcüməçilərə kontekstual və mədəni yanaşmaları prioritetləşdirməyi tövsiyə edir. Eyni zamanda, frazeoloji vahidlərin və metaforik ifadələrin izahlı və funksional ekvivalentlər vasitəsilə tərcüməsi mətnin mənasını və üslubunu qorumağa imkan verir. Bu nəticələr həm tərcüməçilərin, həm də dil müəllimlərinin işində tətbiq oluna bilər, tədris prosesində praktiki məşğələlər və metodik materialların hazırlanmasında istifadə edilə bilər. Nəticədə, tədqiqat mədəniyyətlərarası ünsiyyətin səmərəliliyinin artırılmasına və tərcümə sahəsində peşəkar bacarıqların inkişafına töhfə verir.

İşin aktuallığı. Müasir dövrdə dilçilik və tərcümə sahəsində mədəniyyətlərarası ünsiyyətin rolu getdikcə artır. Alman dilindəki metaforalar və frazeologizmlər yalnız dilin özünəməxsus xüsusiyyətlərini əks etdirmir, həm də mədəni və koqnitiv modellərin ifadəsi kimi çıxış edir. Bu səbəbdən, onların Azərbaycan dilinə adekvat tərcüməsi həm elmi, həm də praktik baxımdan aktualdır. Tərcümə prosesində yaranan semantik çətinliklərin araşdırılması, mədəni fərqlərin və kontekstual xüsusiyyətlərin nəzərə alınması, tərcümə nəzəriyyəsinin inkişafına və mədəniyyət-

lərarası ünsiyyətin təkmilləşdirilməsinə əhəmiyyətli töhfə verir. İşin aktual olması həm də tərcüməçilər, dil müəllimləri və tədqiqatçılar üçün praktik metodik tövsiyələrin formalaşdırılmasını təmin edir.

Nəticə. Aparılan təhlil göstərir ki, alman dilindəki metaforaların və frazeologizmlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsində semantik çətinliklər əsasən mədəni fərqlər, koqnitiv modellərin uyğunsuzluğu və dil vahidlərinin məcazi xarakteri ilə bağlıdır. Bu çətinliklərin aradan qaldırılması üçün tərcüməçi hər iki dilin semantik sistemini dərinləndirilməli, kontekstual və mədəni faktorları nəzərə almalı, zərurət olduqda funksional və izahlı tərcümə üsullarına müraciət etməlidir. Metafora və frazeologizmlərin adekvat tərcüməsi yalnız mətnin mənasını deyil, həm də onun obrazlılığını və üslubi dəyərini qorumağa imkan verir. Nəticə etibarilə, bu sahədə aparılan tədqiqatlar tərcümə nəzəriyyəsinin inkişafına və mədəniyyətlərarası ünsiyyətin daha səmərəli qurulmasına mühüm töhfə verir.

Ədəbiyyat:

1. Əhmədov, T. (2018). Tərcümə nəzəriyyəsi və praktikası. Bakı: Elm.
2. Məmmədova, N. (2020). Dil və mədəniyyətlərarası ünsiyyət. Bakı: Qanun Nəşriyyatı.
3. Həsənov, R. (2017). Metaforaların tərcümə problemləri. Bakı: ADA Universiteti Nəşriyyatı.
4. Бахтин, М. (1996). Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство.
5. Комиссаров, В.Н. (2000). Теория перевода. Москва: Высшая школа.
6. Щерба, Л.В. (1966). Семантика и перевод. Ленинград: Просвещение.
7. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. London: Prentice Hall.
8. Larson, M. L. (1998). Meaning-Based Translation: A Guide to Cross-Language Equivalence. Lanham: University Press of America.
9. Baker, M. (2011). In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge.

Naila Huseynova

Summary

SEMANTIC DIFFICULTIES IN TRANSLATING GERMAN METAPHORS AND PHRASEOLOGICAL UNITS INTO AZERBAIJANI

The article addresses the challenges of translating German metaphors and phraseological units into Azerbaijani. The analysis reveals that the main difficulties arise from cultural differences, cognitive models, and the transfer of figurative meaning. Literal translation often leads to semantic distortion, so translators must consider context, cultural factors, and, when necessary, apply functional or explanatory translation methods. The findings emphasize the importance of a deep understanding of the semantic systems of both languages to ensure an accurate and expressive translation and contribute to the development of translation theory and intercultural communication.

Наиля Гусейнова

Резюме

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ТРУДНОСТИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ МЕТАФОР И ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА НА АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ЯЗЫК

Статья посвящена проблемам семантического перевода немецких метафор и фразеологизмов на азербайджанский язык. Анализ показывает, что основные трудности связаны с культурными различиями, когнитивными моделями и переносом ме-

тафорического значения. Прямой перевод часто приводит к искажению смысла, поэтому переводчик должен учитывать контекст, культурные особенности и при необходимости использовать функциональные или пояснительные методы перевода. Результаты исследования подчеркивают важность глубокого знания семантических систем обоих языков для обеспечения адекватного и выразительного перевода, а также способствуют развитию теории перевода и межкультурной коммуникации.

Rəyçi: fil.f.d. S.Rəcəbova